

ศาสนสมเด็จ

ดำเนินปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๘๓

กราบทูล สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ๑ ทราบฝ่าพระบาท

ดึกดำบรรพ์

๑) จะกราบทูลเรื่องเทวคาประจำวันทั้ง ๗ ต่อแต่หนังสือเวรซึ่งกราบทูลมาก่อน
สืบไป เพื่อนเขามองว่าเทวคาประจำวันทั้ง ๗ นั้นมาแต่ดาวพระเคราะห์ จึงได้ตั้งขึ้นว่าจริงของ
เขาดังนั้น โหรของเรานับถือดวงดาวว่าเป็นใหญ่ อาจให้ดีให้ร้ายแก่โลกได้ ที่สุด “โหราศาสตร์”
ก็กลายเป็นวิชาหมอดูไป จึงเกิดคำ “ดาราศาสตร์” ขึ้น ที่จริงก็เป็นวิชาอันเดียวกัน แต่ลง
ปลายแยกไปเสียคนละทาง ก็ควรแล้วที่เป็นสองชื่อขึ้น เพราะโหรเราลืบลดา ลงคนก็ไม่รู้จัก
ดวงดาวเสียด้วยซ้ำ ทำอะไรก็ทำไปตามแต่ตำราซึ่งตนมีเท่านั้น

คิดดูโหรเรานับถือเป็นสามชั้น คือ สัตตเคราะห์ อัฐเคราะห์ กับนพเคราะห์ สัตตเคราะห์
เป็นเก่าก่อน เทวคาประจำวันของเรา ก็คือดาวพระเคราะห์ ฝรั่งเขาว่าเป็นของบาบิโลนก่อน แล้ว
ใครๆ ต่างก็จำเอาไป ที่ทางอังกฤษผิดกับไทยไปสามชื่อตามที่กราบทูลมาก่อนนั้น เขาว่าเยอรมันจำ
เอาไปแล้วเอาไปเปลี่ยนองค์เทวคาเสีย เป็นการเข้าแก้ตัวอย่างที่ว่า “ไม่เข้าใครออกใคร” อังกฤษเก่า
ก็เป็นเทือกเถาเยอรมัน จึงใช้เทวคาประจำวันไปอย่างเยอรมัน พระโอรสนั้นก็เคยได้ยินชื่อแต่จะ
ได้ยินมาแต่ไหนก็ลืมที่มาเสียแล้ว จึงเอาใจใส่ต่อมา บัดนี้ ได้ทราบขึ้นแล้วว่า พระโอรสก็คือ
เทวคาซึ่งรักษาพวกเยอรมันนั่นเอง เอาเสียทั้งหัวทั้งเมีย อัฐเคราะห์ นั้นเดิมราหูเข้า เราจะใช้
อะไรบ้างมาแต่ก่อนก็ไม่ทราบ เห็นแต่ที่หลังเขาใช้ผูกดวงชาตาที่เป็นเรื่องหมอดูอีก เห็นดวงเก่า
มีแต่พระเคราะห์ ๘ เท่านั้น ที่มีมฤตยูขึ้นนั้นได้ยินเขาว่าเป็นของใหม่ ทูลกระหม่อมของเราทรง
บัญญัติขึ้น จะมาแต่อะไรก็ไม่เข้าใจพอที่จะกราบทูล ราหูก็มีนักปราชญ์วินิจฉัยว่าคือโลกเรานี่เอง
เมื่อเช่นนั้นก็ไม่แตกต่างทางออกไปจากพวกดาวพระเคราะห์ นพเคราะห์ นั้นคาดหน้าว่าจะมาแต่

สถานพระอาทิตย์ซึ่งมีอยู่ในอินเดียเขาทั้งรูปพระอาทิตย์องค์ใหญ่ไว้กลาง แล้วมีเทวดาอื่นองค์เล็ก ๆ ตั้งล้อมไว้ ๘ ทิศ เติมพระเกตุเข้าจึงเป็น ๙ องค์ด้วยกัน ถ้าไม่เติมก็มีแต่ ๘ ทิศ เห็นเหตุ เกจิอาจารย์ทางอินเดียเขาผูกนิทานไว้ว่า ราชู กับ เกตุ นั้น เป็นเทวดาองค์เดียวกัน เพราะถูกจักรนารายณ์เมื่อปางกวนน้ำอมฤต เพราะปลอมตัวเข้าไปเพื่อจะมีส่วนได้กินน้ำอมฤต ตัวจึงขาดออกไปเป็นสองท่อน ท่อนบนเป็นราชู ท่อนล่างเป็นเกตุ ด้วยราชูเห็นว่าตัวท่อนบนเป็นยักษ์ ท่อนล่างเป็นมังกร ว่าเพราะพระอาทิตย์พระจันทร์บอกพระนารายณ์ พระราชูจึงได้พยายามพระอาทิตย์พระจันทร์ตั้งใจอยู่เสมอที่จะกินเสีย นิทานอันนี้เราก็นึกกัน คนแก่เล่าอยู่บ่อย ๆ แต่เรื่องพระเกตุไม่มีใครรู้ ว่าจะเป็นกายท่อนล่างของราชู มีชื่ออยู่เหมือนกันเรียกว่า “ธุมเกตุ” แต่หมายเอาดาวหาง ก็มีลักษณะยาวอย่างมังกรเหมือนกัน ไหร่เราที่จะได้มาที่หลัง จึงตั้งบัตร์พระเกตุไว้กลาง ด้วยนึกว่าเป็นเทวดาที่สำคัญ ที่เขาเอาพระอาทิตย์ไว้กลางนั้นชอบอย่างยิ่ง เพราะถ้าจะว่าตามทางอย่างเก่าก็มีหลายพวกที่นับถือพระอาทิตย์ เช่น อิหร่าน เป็นต้น ถ้าจะว่าตามทางอย่างใหม่พระเคราะห์ทั้งหลายก็ย่อมเดินเวียนพระอาทิตย์อยู่ทั้งนั้น ตามที่ว่าราชูกับเกตุเป็นเทวดาองค์เดียวกันนั้น ก็เป็นอันว่าในการที่ไหร่เราถือเทวดานพเคราะห์นั้นก็ไม่ผิดทางไปเลย ที่เราเรียงลำดับพุธแล้วกระโดดข้ามไปเป็นเสาร์นั้น คิดว่ามาแต่เขาจัดตั้งพระเคราะห์ล้อมพระอาทิตย์ไว้ที่สถานอินเดียนั่นเอง คือตั้งพระจันทร์ไว้หน้าทางทิศตะวันออก ตั้งพระอังคารไว้ภาคเนย์ ตั้งพระพุธไว้ทักษิณ ตั้งพระราชูไว้หวัตร ตั้งพระเสาร์ไว้ประจิม เช่นนี้เป็นต้น เราย้ายเอาพระอาทิตย์ไปตั้งไว้อีสาน เห็นได้ว่า “โคมลอย” ไปจนจิตใจ ที่กลาดเคลื่อนไปบ้างเพราะมาไกล

๒) เมื่อพูดถึงเรื่องเก่า ๆ ก็ทำให้นึกขึ้นมาถึงเรื่องธง ธงสี่เหลี่ยม เช่น ธงผ้าแดงล้วน นั้นเป็นเก่าที่สุด ถัดลงมาก็เอาสีนั้นต่อกับสีนี้ เพื่อให้รู้ว่าอะไรผสมกับอะไรนั้นเป็นชั้นกลาง ที่ทำเป็นรูปอะไร เช่น รูปช้างเผือกเป็นต้นนั้น เป็นชั้นหลัง แม้ของเก่าเช่น ธงกระบี่กระบุธพาด์ ก็หาได้ทำรูปไว้ในธงไม่ว่า เป็นรูปติดไว้กับคันธงเท่านั้น เข้าใจว่าที่กล่าวมาขึ้นก่อน ว่าธงมีรูปอะไรนั้น คงทำรูปติดกับคันธงเช่นเดียวกัน

เบ็ดเตล็ด

๓) ราชทูตไทยซึ่งไปเจริญทางพระราชไมตรีที่เมืองอังกฤษ ครั้งแผ่นดินกษัตริย์วิกตอเรีย ซึ่งหลวงสิทธิสยามการเข้าไป “ถลก” ที่โรตารีคลับนั้น หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์เขาเก็บความมาลงก่อน แต่เกล้ากระหม่อมไม่ได้อ่าน ที่หลังเขาจึงลงรูปตามมา ดูรูปราชทูตก็ไม่รู้จักทำให้เกิดความสงสัยขึ้นว่าราชทูตนั้นคือใคร ครั้งไหน ครั้ง “นิราศลอนดอนอารณต์เดวิด” หรือมิใช่

๔) เห็นหนังสือพิมพ์ เขาลงเรื่องราววงศ์โรมานอฟ กล่าวถึงพระโอรสพระเจ้าซาร์ นิโคลัสประจวบ ครัสเพื่อว่า “ผีดิบ” เกิดสงสัยขึ้นว่า คำนั้นเขาแปลมาแต่คำใดในภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสไม่มีผีดิบ เพราะเขาไม่เผากัน เพิ่งจะมาเผากันเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง แต่ก็จัดว่าเป็นทางนอกศาสนา

ข่าว

๕) สำนักพระราชวังออกหมายบอกว่า พระองค์เจ้าภคคีสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ เวลา ๑๘.๑๕ นาฬิกา ประจวบพระโรคชรา พระชันษา ๘๕ กำหนดจะทรงพระศพ วันที่ ๔ เวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา แล้วเชิญพระศพออกตั้งที่อัฐิจารณศาลา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เสด็จจะมาทอดผ้าไตรหลวงที่ศาลานั้น เกล้ากระหม่อมตั้งใจจะเข้าไปทรงศพที่ตำหนัก แต่ถูกนาฬิกาเข้าไปเสีย ๑๕ นาทีไม่ได้เตรียมเวลาเผื่อเหลือไป เห็นไม่ทันจึงตกใจ เป็นไปเสียที่อัฐิจารณศาลาทีเดียว

ในการนี้ได้เห็นอะไรแปลก ๆ เป็นอันว่า เสลี่ยงหิ้วในหมายเรียกว่าเสลี่ยงแว่นฟ้า ที่เคยเห็นหามสองคนก็เป็นหามสี่คนขึ้น ใช้สอตลูกกลิ้งกับเชือกสาแทรกซึ่งผูกกับคาน ก็มาตรงกับเสลี่ยงที่เจ้านายทรง เว้นแต่ไม่มีพนักเท่านั้นเห็นว่าดีขึ้น พระศพตั้งบนพานแว่นฟ้าสองชั้น ประกอบลงราชวงศ์ ปักฉัตรสามชั้นตามมุม ๔ ด้าน ฉัตรสามชั้นเห็นทรงพิลึก ตัวฉัตรเตี้ยตะม่อคือ แต่คันยาวมาก จำต้องเป็นเช่นนั้นอยู่เอง ไม่ฉะนั้นก็เชิญเข้ากระบวนแห่ไม่ได้ ที่เห็นแปลกไปคงเป็นค้วยนาน ๆ จึงจะเห็นที่หนึ่ง

เวลา ๑๘.๓๐ นาฬิกา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงเสด็จมา ทรงจุดเครื่องนมัสการแล้วทรงทอดผ้าของหลวง ๑๐ ไตร พระราชาคณะชักผ้าถวายอนุโมทนาแล้ว ทรงจุดเทียนที่เตียงพระสวดแล้วเสด็จกลับ เป็นเสร็จการเพียงเท่านั้น

อัฐิจารณศาลาได้ซ่อมใหม่ เรียบร้อยหมดทุกอย่าง

๖) ได้รับหมายบอกการเฉลิมพระชนมพรรษา มีหมายกำหนดการไปพิมพ์ส่งมาให้ด้วย ๒ ฉบับ จึงได้แบ่งส่งมาถวายฉบับ ๑ แต่ไม่เป็นการประหลาดอะไร เป็นการตามเคยเท่านั้น

ลายพระหัตถ์

๗) เมื่อวันที่ ๗ กันยายน (วันเสาร์) ได้รับลายพระหัตถ์เวยซึ่งลงวันที่ ๓ กันยายน ตามกำหนด เรียบร้อยหมดทุกอย่าง จะกราบทูลสนองความลงข้อต่อไปนี้

๘) พระคำรัสพรรณนาถึงลำน้ำต่าง ๆ นั้นดีเต็มที่ สิ่งที่ไม่ทราบก็ทำให้ทราบขึ้นได้

ก) คลองพึงเป็นคลองที่กั้นขุขจริง ๆ แล้วก็ประหลาดใจที่ไม่ได้ไปต่อกับแม่น้ำพิง มีไปเพียงถึงแม่น้ำยมเท่านั้น เหตุใดจึงเรียกว่าคลองพึงก็ไม่เข้าใจ

ข) ได้ทราบขึ้นว่าเมืองวิเชียรคือเมืองศรีเทพ ซึ่งแต่ก่อนมาไม่ได้ทราบเลย ลำน้ำที่พระแก้วก็ทราบได้ว่าเป็นแม่น้ำเก่า แต่จะไปทางไหนหาทราบไม่ ตามพระคำรับบอกทางที่ไปให้ทราบนั้นสว่างใจขึ้นดีเต็มที

ค) เมืองพิษณุโลกนั้นได้ยินข่าวว่ามีแม่น้ำสองแคว แต่ไม่ทราบว่าแควไหน อยู่ทางไหน ปากน้ำเกยชยันนี้รู้จัก จำได้เพราะเรื่อง “อ้ายต่างเกยชัย” การที่เอาเรืออัครราชขึ้นไปพิษณุโลกนั้น เคียวนี้ขยิบจะทำให้เชื่อไม่ได้

ฆ) ลำน้ำแม่ยม เป็นอันได้ความว่าที่ชื่อเป็นเช่นนั้นเพราะผ่านเมืองบางยม จึงอยากทราบต่อไปว่าลำน้ำแม่วังได้ชื่อมาแต่อะไร ลำน้ำท่าแพนั้นรู้จัก

ง) ลำน้ำเชียงไกรหรือเชิงไกรนั้น ได้ยินมาไกลไปเสียอีกอย่างหนึ่งเป็นแม่น้ำพังไกร อันชื่ออะไรต่างๆ นั้นเคลื่อนไปเสมอ สุดแต่คนจะเรียกกันชั่วคราวเหมือนหนึ่งแม่น้ำบางปะกงก็ไปได้รับความจากนิราศสุนทรภู่ ว่าชื่อเดิมเป็นแม่น้ำบางปลาหมัก

จ) แม่น้ำบางประมุงนั้นไม่เคยได้ยินทีเดียว รู้จักแต่คลองสวนหมาก อันแม่น้ำที่ตายที่ตื้นหาย ที่ลึกลงกลายเป็นบึงหนอง เห็นจะมีมากนัก บรรดาหนอง ถ้ามีแล้วมีต่อกันไป เห็นได้ว่าเป็นแม่น้ำเก่า ทางฝั่งตะวันตกใกล้ปากน้ำโพ เห็นในแผนที่มีหนองติดต่อกันอยู่มากนัก รู้ได้ว่าเป็นแม่น้ำเก่า เกล็ดกระหม่อมฉันทักเที่ยวอย่างที่เราเรียกว่า “อีหลุยหลุยแจก” คือจับเด็ก ๆ ที่บ้านลงแจวเรือ เกล็ดกระหม่อมเป็นคนนำ แต่เกล็ดกระหม่อมตลอดจนเด็กที่แจวเรือก็ไม่มีใครรู้ตำบลไหนแห่งอะไรทั้งนั้น ได้อาศัยแต่แผนที่เป็นมัคคุเทศก์ ลงแห่งก็อดหัวเราะไม่ได้ ปากคลองที่มีในแผนที่ซึ่งเราตั้งใจจะไปอยู่สูงกว่าหัวเราขึ้นไปเป็นไหน ในการเที่ยวอย่างอีหลุยหลุยแจกนั้น ได้พบแม่น้ำเก่าเข้าเป็นหลายแห่ง อย่างเช่นคลองสายที่อ่างทองซึ่งเคยเล่าถวายมาแล้วนั้น คลองน้ำยาซึ่งเข้าไปวัดตูมต้องไปควยเรือพายลำเล็ก ๆ แม้กระนั้นก็ยังต้องเซ็น ไปถึงวัดตูมเข้าก็รู้สึกว่าเป็นแม่น้ำเก่า แต่จะไปต่ออะไรที่ไหนนั้นหาทราบไม่

ฉ) แม่น้ำน้อยตอนเมืองสุพรรณนั้นเต็มที เมื่อเกล็ดกระหม่อมไปเที่ยวเมืองสุพรรณนั้นน้ำไม่มีติดแม่น้ำเลย แห่งเป็นแผ่นดินจนชาวบ้านเขาชุกบ่อลงกลางแม่น้ำเอาน้ำมาใช้ ไตนั้นลงมาก็ได้เคยไปเห็นแต่เป็นลงแห่งหลายแห่ง แม่น้ำนั้นคุ้ยก็จะได้เปลี่ยนมาหลายทอดแล้วเหมือนกัน เช่นลำที่เข้าไปวัดพระนอนจักรศรี (เขียนอย่างไรก็ไม่ทราบ) เดิมทีก็เห็นจะไม่ใช้เข้าไปต้น วัดคงตั้งอยู่ริมแม่น้ำ การชุกคลองลัดนั้นทำให้ลำน้ำเปลี่ยนไปมาก คลองที่เรียกว่ากระทุ่มราย เคยเอาต่อหยั่งลงไปก็ไม่ถึงดิน น้ำก็ลึกมาก ทางแม่น้ำใหญ่ตรงวัดไชโยนั้นทรายไปตั้งเป็นคันโขกเดินข้ามแม่น้ำท่องไปได้ เขาว่าเรือใหญ่จะขึ้นลงต้องชุกทราย เป็นแน่ว่านานเข้าจะต้องตัน ต้องใช้แม่น้ำน้อยทางกระทุ่มราย

ข) เมื่อน้ำบางล้นบางขาม เกล้ากระหม่อมเคยไปแต่เพียงวัดโล ต่อขึ้นไปอีกไม่เคยไป เห็น เท่าที่เห็นก็เห็นกว้างใหญ่อยู่มาก

ช) ตามพระคำรัสที่ตรัสว่า “เอาไว้ให้คนข้างหลังเขาคิด” นั้นทำให้นึกถึงพระสารสาสน์พลขันธ์ (เจริญ) ด้วยเกล้ากระหม่อมได้ปรารภกับแก ถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยพงศาวดารอันรู้มาแต่เล็กน้อย ไม่พอที่จะแต่งอะไรขึ้นได้ แกแนะนำว่าให้จดทั้งไว้สำหรับคนภายหลังเขารู้อะไรมาอีกเขาจะได้เก็บเอาไปแต่งต่อ

๔) จริงอย่างพระคำรัส นุ่งหางหงส์ก็เป็นนุ่งจีบใจ ต้องถือว่านุ่งจีบใจคือนุ่งหางหงส์ เพราะนุ่งอย่างจีบห้อยชายหนึ่งใจชายหนึ่งเราไม่ได้นุ่ง

จะเลยทูลปรึกษาถึงสิ่งหนึ่งเสียด้วย เกล้ากระหม่อมเคยเห็นเขาทำเครื่องบีตนมด้วยทอง ก็เป็นรูปนม อยู่แน่นอน เรียกกันว่า “ ก่องนม ” ก่องเห็นจะได้แก่กลองคู่เป็นคำชาวพายัพ แต่อย่างไรก็ดี ทำให้นึกถึง “ วงถัน ” ของเรา ที่ทำสวมนมไว้เฉยๆ ดูไม่มีมูลเลย ถ้าภายในวงถันนั้นจะบีตทองเสียหมด อธิษฐานเอาว่าเป็นก่องนม เขาจำหลักริมให้ดูหุหุหุหุจะควรหรือไม่ เชื่อว่าก่องนมนั้นเองนำมาให้เป็นผ้าคาดนมขึ้น เข้าใจว่าทางอินเดียก่องนมเขาจะมี ๓ คู่เหมือนไม่ทำด้วยทอง ทำเป็นปักเลื่อมเป็นเสื่อกี๋หรือคาดอกอะไรก็มี เข้าใจว่าผ้าพระบาทจะตรัสบอกได้ ด้วยเคยเสด็จไปอินเดีย และได้เคยทอดพระเนตรพระบาอินดูในห้องทองช้างซึ่งเขาทำไว้ที่สวนอะไรในยุโรป นั้นเขาจะแต่งตัวอย่างไรก็ไม่ทราบ

๑๐) ตรัสถึงเจ้ากรมเทศ เกล้ากระหม่อมเห็นแกแต่เวลาออกแขกตรงกับเวลาเข้าเจ้าเข้านาย แกแต่งตัวเรียบร้อย ไม่เคยเห็นเวลาปกติของแก ตามที่ตรัสแล้วว่าแกไม่ใส่เสื้อชอบใช้ผ้าเยี่ยงคาดอกนั้น ทำให้คิดถึงปลัดกรมชุมของเกล้ากระหม่อมชอบทำอย่างนั้นเหมือนกัน แกเป็นคนบุราณบวชอยู่สำนักวัดหงส์ เป็นสมุห์ของพระธรรมปัทมสนาจารย์แต่ครั้งกระโน้น ได้เคยถามถึงเจ้าพระยายมราชแกออกจะดูหมิ่นว่า “ เด็กเมื่อวานขึ้นนี้ ” ขอได้ทรงสังเกต ที่ว่าเจ้าพระยายมราชเป็นเด็กเมื่อวานขึ้นนี้นั้น ท่านก็แก้ว่าเกล้ากระหม่อมเสียแล้ว ถึงแม้ปลัดกรมชุมจะมีอายุอ่อนกว่าเจ้ากรมเทศก็ดี แต่จัดว่าเป็นคนปุ่นเดียวกัน จึงชอบทำอะไรอย่างเดียวกัน และเข้ากับเจ้าพระยายมราชไม่ได้ด้วยเป็นขึ้นเด็กกับผู้ใหญ่ไกลกันมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

ที่ ๕/๒๔๘๓

หม่ายกำหนดการ
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
กนิยาน พุทธศักราช ๒๔๘๓

วันที่	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
๑๙	๑๖.๓๐ น.	บรรพชิตญวนและจีน ถวายพระพร เจริญพระพุทธมนต์ สะเคาะ ถวายบังคมพระ บรมรูป เจริญพระพุทธมนต์ เฉลิม	พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตน	เต็มยศจักรี
๒๐	๙ ถึง ๑๖ น. ๑๐.๓๐ น. ๑๗.๐๐ น.	ลงพระนามถวาย พระพร เลียงพระ เทศน์มิ่งกลวิเศษ ทูตเฝ้า ราชอุทยานสโมสร	ปราสาทพระเทพบิดร พระที่นั่งอมรินทรวิน ในพระบรม มหาราชวัง พระที่นั่งอมรินทรวิน พระที่นั่งจักรี สวนศิवालัย	ปรกติ เต็มยศจุลจอมเกล้า เต็มยศจักรี เครื่องยศประดับราช- อิสริยาภรณ์
๒๑	๑๖.๓๐ น.			

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง รับบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการ
แทนพระองค์โปรดให้กำหนดการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ ดังต่อไปนี้

วันที่ ๑๙ กันยายน เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขึ้นมุขหน้าพระอุโบสถ หัวหน้าบรรพทิศ ญวน และจีน ถวายคำถวาย พระพรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นพระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงประเคนผ้าไตรกับย่าม แก่พระสงฆ์ราชาคณะและเปรียญ ๕ รูป ทรงจุดเทียนบูชาพระพุทธรูปมณฑปรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี และพระพุทธรูปฉลองพระองค์ แล้วจุดเทียนเครื่องนมัสการและเทียนบูชาเทพคานพเคราะห์ ไหริบูชาเทพคานพเคราะห์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์นวัคคหายุสมธัมม์ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ออกจากพระอุโบสถไปขึ้นปราสาทพระเทพบิดร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมสมเด็จพระบูรพมหากษัตริราชเจ้า แล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงประเคนผ้าไตรกับย่ามแก่พระสงฆ์ ๖๐ รูป พระสงฆ์ออกไปครองผ้า ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงจุดเทียนเท้าพระองค์ เทียนพระมหามงคลและเทียนบูชาพระพุทธรูป เทวรูปพระเคราะห์ พระสงฆ์ครองผ้าเสร็จ กลับเข้านั่งอาสน์ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงศีล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

วันที่ ๒๐ กันยายน ตั้งแต่เวลา ๙ นาฬิกา จนเวลา ๑๖ นาฬิกา เจ้าหน้าที่จัดสำหรับผู้ที่จะมาลงพระนามและนามถวายพระพรในวันพระบรมราชสมภพไว้ดังนี้

- ๑) พระมหามนเฑียร ในพระบรมมหาราชวัง
พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน
- ๒) ห้องรับแขกศาลาว่าการสำนักพระราชวัง
พระบรมวงศานุวงศ์
- ๓) ห้องรับแขกศาลาที่ทำการสำนักงานราชเลขาธุการในพระองค์
รัฐมนตรี คณะผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ
ประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร กับข้าราชการเทียบชั้นพิเศษขึ้นไป
- ๔) ห้องแดงศาลาว่าการสำนักพระราชวัง
ข้าราชการสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
ข้าราชการสำนักนายกรัฐมนตรี
ข้าราชการกระทรวงเกษตรธิการ
ข้าราชการกระทรวงการคลัง

๕) ห้องโถงศาลาว่าการสำนักพระราชวัง

พ่อค้า

กฤตพัต

ข้าราชการสำนักพระราชวัง

๖) ห้องเขียวศาลาว่าการสำนักพระราชวัง

ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ

ข้าราชการกระทรวงธรรมการ

ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม

ข้าราชการกระทรวงเศรษฐการ

ข้าราชการสำนักงานราชเลขาณการในพระองค์

๗) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย

ข้าราชการกระทรวงกลาโหม

มนตรีและสมาชิกเทศบาล

หญิง ลงนามแห่งเดียวกับชายที่มาด้วย ถ้ามาตามลำพังปฏิบัติตามฝ่ายชาย

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงจุศุภเทียมนมัสการ พระสงฆ์ถวายพระพร จบแล้ว ทรงประเคนอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ซึ่งเจริญพระพุทธมนต์ในงานนี้ แล้วทรงจุศุเทียนเครื่องสังเวย ไห่อ่านประกาศเทวคา พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ครั้นเสร็จแล้วทรงจุศุเทียนเครื่องทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเศษกัณฑ์ ๑ จบแล้ว ทรงประเคนจุศุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา แล้วประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานราชสังกัศัตถุ มีเงินตรา กับผ้าถุงห่มแก่ข้าราชการที่ส่งอายุ

เวลาเที่ยงวัน ทหารบก ทหารเรือ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระชาติดิยราชอิสริยยศ

เวลา ๑๗ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ณ ท้องพระโรงกลาง คณะทูตต่างประเทศเฝ้านำคำถวายพระพรวันพระบรมราชสมภพถวาย

วันที่ ๒๑ กันยายน เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายังสวนศิवालย์ ในพระบรมมหาราชวัง ในงานพระราชอุทยานสโมสร์ ที่ทรงพระกรุณาโปรดให้เชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ข้าราชการ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสุภาพสตรีมาสโมสร์สนับบาตกับพระราชทานเลี้ยงน้ำชาเครื่องว่าง ในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

การแต่งกาย

วันที่ ๑๙ กันยายน เย็น เจริญพระพุทธมนต์ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพาย
ขัตติยราชอิสริยาภรณ์มหากัรี

วันที่ ๒๐ กันยายน เช้า เลี้ยงพระ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายราชอิสริยาภรณ์
จุลจอมเกล้า

เย็น ทูตเฝ้า มีเฉพาะแต่เจ้าหน้าที่ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สาย
สะพายขัตติยราชอิสริยาภรณ์มหากัรี

วันที่ ๒๑ กันยายน เย็น ราชอุทยานสโมสร แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ ประดับราช-
อิสริยาภรณ์

สำนักพระราชวัง

หมายมา ณ วันที่ ๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

* * * * *

บ้านชินนามอน ปั่น

วันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระนริศฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์เฝ้าบรรลพวันที่ ๑๐ กันยายน แล้วโดยเรียบร้อย

ทูลสนองความในลายพระหัตถ์

๑) เรื่องเทวคาประจำวันทั้ง ๗ ที่ประธานอธิบายมาในลายพระหัตถ์ดียิ่งนัก เข้าใจ
แจ่มแจ้งและเห็นจริงดังพระดำริ แต่หม่อมฉันไม่สามารถจะทูลขยายความออกไปอย่างใดได้
เพราะไม่สันหัดในความรู้เรื่องเทวคาจนเพราะจะทูลได้แต่ความคติบุคคลภายนอกเห็นว่ามนุษย์ใน
สมัยก่อนประวัติศาสตร์เห็นจะเริ่มมีประติทินด้วยกำหนด “วัน” ก่อน โดยสังเกตพระอาทิตย์ขึ้น
และตก ต่อมาถึงขั้นที่ ๒ รู้กำหนด “เดือน” โดยสังเกตดวงพระจันทร์ขึ้นแรม ต่อมาถึงขั้นที่ ๓
รู้กำหนดปี ๑๒ เดือน โดยสังเกตฤดู ร้อน หนาวเปลี่ยนกันในเดือนใดก็ดี หรือโดยผลไม้ดอกไม้
อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งออก ๑๒ เดือนครั้งหนึ่งก็ดี ประติทินขั้นต้นรู้ได้เพียง วัน เดือน ปี ก่อนน่าจะ
เป็นเช่นนั้นอยู่นาน ครั้นรู้จักดาวฤกษ์จึงเกิดนับ ๗ วันเป็นสัปดาห์ เห็นจะรู้เพียงเท่านั้นอยู่นานอีก
จึงมีผู้สังเกตรู้ทางโคจรของตะวันเดือนดาว ก็เริ่มเกิดวิชาโหราศาสตร์ ตำราโหราศาสตร์เดิมก็คง
เพียงรู้กำหนดโคจรจนสามารถจะพยากรณ์สุริยและจันทรอุปราคา แต่น้อยคนที่จะรู้ คนโดยมาก

จึงเชื่อว่าโหรเป็นผู้พิเศษเสมือนมีทิพจักขุ อาจจะเห็นเหตุการณ์ได้ไปจนนอกมนุษยโลก คงมีโหรบางคนเอาใจใส่สังเกตต่อไป ว่าถ้าดวงตะวันเดือนดาวนพเคราะห์เรียงกันในจักรวาลเป็นเช่นนั้น ๆ มักมีเหตุเช่นนั้น ๆ ในมนุษยโลก เช่น ฝนแล้ง หรือฝนชุก เป็นต้น จึงเริ่มเกิดพยากรณ์ขึ้น โหราศาสตร์ที่หลังมาจึงเลยสมมติเป็นเทวดา และแต่งเรื่องราวอะไรต่ออะไรไปต่าง ๆ

๒) ลักษณะธงนั้น เดิมคงเอาสีเป็นหลักและสีเดียวกันทั้งผืนเปรียบว่า เมื่อเทวา-
สุรสงคราม กองพลของพระวรุณใช้ธงสีแดง กองพลของพระอิสานใช้ธงสีดำเป็นต้น เมื่อแล
เห็นก็รู้ได้ง่ายว่าเป็นกองพลของใคร ที่ทำธงเป็น ๒ สีหรือหลายสี น่าจะเกิดแต่มีกองพลมากกว่า
สีเบญจรงค์ หรือมีฉะนั้นในกองพล ๑ แบ่งออกเป็นหลายกองพัน ธงของกองพันเอาสีของกอง
พลเป็นพื้นเอาสีอื่นเปลวเพิ่มเข้าเป็นเครื่องหมายของกองพัน หรืออีกอย่างหนึ่งธงของชาติเผ่า
ใช้สีพ้องกัน จึงต้องทำเครื่องหมายเพิ่มเข้าไปในธงให้ผิดกัน อย่างนี้มีเรื่องจริงปรากฏในพงศาว-
ดารว่าเมื่อรัชกาลที่ ๒ มีเรือกำปั่นของหลวงไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์ ๒ ลำ ชักธงสีแดงเป็นเครื่อง
หมาย อังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์บอกมาว่า เรือหลวงชักธงแดงไปเหมือนกับเรือของพวกชวามลายู
ขอให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจะได้รับรองเรือหลวงให้สมพระเกียรติยศ ก็สมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระยาช้างเผือกถึง ๓ ตัว ทรงพระเกียรติเป็นพระเจ้าช้างเผือก จึง
โปรดฯ ให้ทำรูปช้างเผือกอยู่ในวงจักรอันเป็นเครื่องหมายว่า สมเด็จพระรามาธิบดี เพิ่มเข้าในพื้น
ธงแดง เป็นมูลของธงช้างที่มีมาแต่ครั้งนั้น

๓) เรื่องทูตไทยในประเทศอังกฤษ ที่หลวงสิทธิสยามการ แสวงปาฐกถาในสโมสร
โรตารีนั้น คือ กราวพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นราชทูตนั่นเอง หลวงสิทธิฯ
เก็บเอาความที่กล่าวไปจากหนังสือเรื่อง “จดหมายเหตุเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษ” ซึ่ง
กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการพิมพ์แจกในงานศพ นายพิณเทพเฉลิม (บุนนาค) บิดาของหม่อมเพี้ยน
หนังสือเรื่องนั้นมีเป็น ๔ ตอน ตอนที่ ๑ หม่อมฉันแต่งให้ ว่าด้วยประเพณีทูตโบราณ ตอนที่ ๒
รายงานของหม่อมราโชทัย ตอนที่ ๓ นิราศลอนดอน ตอนที่ ๔ เป็นภาษาอังกฤษและมีรูปภาพ
เป็นจดหมายเหตุอังกฤษพรรณนาถึงทูตไทยที่ไปครั้งนั้น หอพระสมุดฯ ได้สำเนามาจากหอสมุด
กระทรวงอินเดียนที่ลอนดอน จึงเป็นเรื่องครบบริบูรณ์อยู่ในสมุดเล่มนั้น

๔) เรื่องชาววิคตอเรียถึงฝิดบินนั้นหม่อมฉันไม่เคยรู้เลยทีเดียว เพิ่งได้ยินเมื่อตรัสมา
ในลายพระหัตถ์ หนังสือเรื่องราววงศ์โรมานอฟนั้นหม่อมฉันก็ไม่เคยเห็น จึงเป็นอันอันตันปัญญา
ไม่สามารถจะทูลสนองได้

๕) ที่เขาคิดแปลงเสด็จหัวเป็นเสด็จ (ถ้าประทับกระจกก็น่าเรียกว่า) แวนฟ้า
กุกก็อยู่ จะทูลเรื่องเสด็จหัวต่อไปอีกสักหน่อย ตั้งแต่หม่อมฉันเห็นเชิญพระโกศด้วยเสด็จหัวก็

ว่าคาญตา อาจจะว่าได้ว่าตั้งแต่ยังเป็นเด็ก เพราะเห็นรูปร่างเสียดายนั่นเอื้อเรื้อ และเอาวัยของหนักซึ่งพันวิสัยคน ๒ คนจะหิ้วไปได้ด้วยกันกับเสียดาย เคนึกสงสัยเสมอว่าเหตุใดจึงทำเช่นนั้น เมื่ออ่านพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ว่าเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ประชวรหนักโปรดให้เชิญพระองค์ทรงพระเสียดายทามไปทอดพระเนตรพระราชมณเฑียร ก็นึกว่าเป็นเสียดายทาม ๔ คนอย่างเช่นเจ้านายทรง ต่อมาเห็นในหนังสือเรื่อง “สมเด็จพระบรมศพ” ได้ความชัดขึ้นว่าพระเจ้าบรมโกศทรงพระเสียดายหิ้วไปทางท้องถนนในพระราชวัง ก็ยังฉงนว่าเหตุใดจึงโปรดทรงเสียดายหิ้วอย่างเช่นเชิญพระโกศ มาจนในรัชกาลที่ ๗ เมื่อจัดพิธีพินิตสถาน หม่อมฉันไปพบพระเสียดายหิ้วของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเห็นประจักษ์ความจริง ว่าพระเสียดายหิ้วตัวจริงที่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงนั้นขนาดเล็กกะทัดรัดสำหรับคนหิ้ว ๒ คน (ซึ่งน่าจะเป็นโขนผู้หญิงหิ้ว) สำหรับทรงเสด็จไปแต่ในพระราชวัง เสียดายหิ้วที่ใช้เชิญพระโกศเป็นแต่เอาแบบเสียดายหิ้วตัวจริงมาขยายส่วนใหญ่ขึ้นและลดพนักหลังเสียให้ตั้งพระโกศได้ แต่คงให้คนหิ้ว ๒ คนตามแบบเดิมจึงคู่สนวิสัย คิดต่อไปว่าผู้ที่จะใช้เสียดายหิ้วตัวจริงนั้นได้มีแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว เพราะฉะนั้น เสียดายหิ้วที่ขยายเป็นขนาดใหญ่เดิมเห็นจะสำหรับแต่เชิญพระลงเงินซึ่งทรงพระบรมศพเท่านั้น มาใช้ต่อออกไปถึงพระศพอื่นต่อเมื่อภายหลัง

๖) ฉัตร ๓ ชั้นที่ล้อมรอบพระศพพระองค์หญิงภควดีนั้นเป็นแบบเครื่องสูงวังหน้า หม่อมฉันเคยได้เห็นตัวจริงที่พระพุทธรบาท ว่าเป็นของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ (ปล่อย) ถวายพระพุทธรบาทเมื่อเสด็จกลับจากไปตีเมืองเวียงจันทน์ เดิมหุบฉัตรใส่ปลอกเหล็กไว้ที่ฝาผนังในพระมณฑปทั้ง ๒ ข้าง แล้วเอาออกเสีย เห็นจะเป็นเมื่อพระมงคลทิพ (ม้วย) ทำการปฏิสังขรณ์ หม่อมฉันเคยบอกพระโพธิวงศ์ (นวม) ท่านไปขอเครื่องสูงใหม่ที่กรมอภิมัย เขาทำให้เป็นอย่างเครื่องสูงวังหลวง ต้องเอาไปตั้งไว้ที่ในคลังทั้งสำหรับ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ก็เคยตรัสแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงรังเกียจเครื่องสูงวังหน้า เมื่อใกล้จะสวรรคตกราบทูลทูลกระหม่อมว่าขอให้ตั้งเครื่องสูงวังหลวงที่พระศพ เพราะพระองค์เป็นเจ้านายวังหลวง ทูลกระหม่อมจึงโปรดให้ตั้งเครื่องสูง ๒ สำหรับทั้งเครื่องสูงวังหลวงและเครื่องสูงวังหน้า

๗) เมืองสี่เทพมีเรื่องที่ควรจะทูลบรรเลงได้ เดิมหม่อมฉันเห็นชื่อในทำเนียบเก่าไม่รู้ว่ายู่ที่ไหน ตามที่ในกระทรวงมหาดไทยก็ไม่มีใครรู้ ต่อมาหม่อมฉันพบสมุดไทยพวกที่อยู่บนเพดานศาลาลูกขุนในมีจดหมายเหตุส่งให้คนเชิญตราไปบอกข่าวพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตยังหัวเมืองต่างๆ มีว่าให้คนนั้นๆ เชิญตราไปยังเมืองนั้นๆ ให้คน ๑ เชิญตราไปยังเมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองสี่เทพ เมืองเพชรบูรณ์ หม่อมฉันก็ได้ได้ว่าเมืองสี่เทพเห็นจะอยู่ทางลำน้ำสัก เมื่อหม่อมฉันไปเมืองเพชรบูรณ์ ฆ่าไปๆ ขึ้นเดินบกในแขวงเมือง

พิจิตรข้ามเทือกเขาน้ำไป ขากลับ ๆ ลงมาทางเรือ สืบหาเมืองเก่าลงมา เขابอกว่ามีเมืองโบราณเมือง ๑ อยู่ใกล้ ๆ กับเมืองวิเชียร ชื่อว่าเมืองอภัยสาธิตี หม่อมฉันลงมาถึงเมืองวิเชียร เวลานั้นพระยาประเสริฐสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองวิเชียรแก่ชราออกจากราชการนานแล้ว ปลดปล่อยมาหาหม่อมฉันไม่ได้ หม่อมฉันจึงไปเยี่ยมถึงบ้าน ตามพระยาประเสริฐสงครามว่าเมืองสีเทพอยู่ที่ไหน แกบอกว่าเป็นเมืองวิเชียรนั่นเอง เดิมชื่อว่าเมืองสีเทพ เมื่อครั้งปราบขบถเวียงจันทน์ในรัชกาลที่ ๓ พวกเมืองสีเทพมีความชอบในการสงครามครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เปลี่ยนศักดิ์เมืองสีเทพขึ้นเป็นเมืองตรี เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองวิเชียรบุรี เพราะมีเขาแก้วแห่ง ๑ อยู่ในเขตเมืองนั้น ทรงตั้งเจ้าเมืองเป็นพระยาประเสริฐสงครามแต่บัดนั้นมา สืบถามต่อไปถึงชื่อเมืองอภัยสาธิตี แกวว่าเป็นแต่พระรูดุรงค์บอชื่อให้ หม่อมฉันจึงยุติว่าเมืองสีเทพหรือศรีเทพ หรือสีห์เทพ คงเป็นชื่อของเมืองโบราณนั้น

๘) ตรัสปรึกษาถึงวัตถุที่เรียก “ ก่องนม ” นั้น หม่อมฉันไม่เคยค้นคำอธิบายมาก่อน จะทูลได้แต่โดยเดา แต่มันก็ไม่ผิด คือเสื้อชั้นในอย่างผู้หญิงชาวอินเดียยังใช้อยู่ เป็นเสื้อช่องคอกว้างมีแขนปกลงมาเพียงพนักแล้ว และชายเสื้อลงมาหมดเพียงชายโครงข้างเหนือสะดือ ลักษณะเสื้ออย่างนี้มีประโยชน์ที่จะยกนมอันย้อยยาน ให้ตั้งเป็นทรวดทรงเป็นสำคัญจึงเรียกว่า ก่อง (ก่อง) นม ตรงกับประโยชน์ที่ใช้ ฝรั่งเศสยังชอบใช้ในปัจจุบันนี้ดังรูปภาพที่ส่งมาถวาย

อันเป็นเครื่องประดับตัวสตรีที่ทำด้วยทองและเพชรนิลจินดา ถ้าประดับหัวก็ใช้สวมหรือเสียบกับเรือนผม ถ้าประดับคอและแขนหรือข้อมือข้อต้นและนิ้วย่อมใช้สวม ถ้าประดับบนเอวย่อมใช้คาด ถ้าประดับหูกหูก็ต้องเจาะเนื้อให้เป็นรูไว้สำหรับห้อยเครื่องประดับ แต่ประดับนมจะทำอย่างไรเสียบก็ไม่ได้สวมก็ไม่ได้ เจาะรูห้อยก็ไม่ได้ ได้แต่แขวนคอต่อลงมาก็จะต้องมีสายโยงไปผูกไว้ข้างหลัง และยังลำบากด้วยเต้านมไม่คงรูปเหมือนอวัยวะอื่น ๆ ที่รูปภาพเขียนเครื่องประดับเป็นวงแหวนไว้ที่ข้อมือจะอยู่ได้อย่างไรคิดไม่เห็น น่าจะเป็นแต่ความคิดของช่างเขียน เพราะนมไม่เป็นสิ่งซึ่งจะแต่งด้วยเครื่องประดับได้เขาจึงทำก่องสวม แล้วประดับก่องนั้นด้วยปักทองเป็นต้น หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้

ปกรณกะ

๙) หญิงพวนเธอชวนหม่อมฉันให้แตงนิทานโบราณคดี หม่อมฉันลองแต่งตุล็ดสองสามเรื่อง คัดสำเนาส่งมาถวายทรงอ่านเล่นเรื่อง ๑ พร้อมกันกับจดหมายฉบับนี้

๑๐) หลานแมวกลับมาถึงบ้านในวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน บอกว่าได้ไปเฝ้าเห็นสบายดีอยู่ด้วยกันหมด หม่อมฉันก็ยินดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตจ ๒๖ กษัตริย์

คำนำนิทานโบราณคดี

เรื่องต่าง ๆ ที่จะเล่าต่อไปนี้ ล้วนเป็นเรื่องจริงซึ่งตัวฉันได้รู้เห็นเอง มิใช่คิดผูกขึ้นใหม่ แต่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดนอกพงศาวดาร จึงเรียกวานิทานโบราณคดี เหตุที่จะเขียนนิทานเหล่านี้เกิดแต่ลูกที่อยู่ด้วยอยากรู้เรื่องเก่าแก่ก่อนเธอเกิด ถึงเวลานั่งกินอาหารพร้อมกันมักชวนให้เล่าให้ฟังเนือง ๆ ส่วนตัวฉันเองตกมาถึงเวลาแก่ชราลูกก็ชอบเล่าอะไร ๆ ให้เด็กฟัง เหมือนอย่างคนแก่ที่ฉันเคยเห็นมาแต่ก่อน และตัวฉันเองเมื่อยังหนุ่มก็เคยชอบไต่ถามท่านผู้ใหญ่อย่างเดียวกัน และจำได้ถึงสมัยเมื่อฉันยังเป็นนายทหารมหาดเล็กประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เวลาค่ำมักชอบไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมสมเด็จพระบารูปประทับที่วังทรงหน้าประดิวไชยศรี ทูลถามถึงเรื่องโบราณต่าง ๆ ท่านก็โปรดตรัสเล่าให้ฟังโดยไม่ทรงรังเกียจ ดูเหมือนจะพอพระหฤทัยให้ทูลถามด้วยเสียอีก การที่คนแก่ชอบเล่าอะไรให้เด็กฟังน่าจะเป็นธรรมคามีมาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่โดยมากเล่าแล้วก็แล้วไป ต่อบางทีจึงมีคนเขียนเรื่องที่เล่าลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตัวฉันเองเดิมก็ไม่คิดว่าจะเขียน แต่ลูกหญิงพูนพิศมัยเธอว่าเรื่องต่าง ๆ ที่ฉันเล่าให้ฟังแม้จะเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด แต่เป็นเรื่องเนื่องกับคติธรรมก็มี เป็นเรื่องแปลกประหลาดนาน ๆ จะปรากฏก็มี เป็นเรื่องที่ขบขันก็มี ล้วนน่ารู้ทั้งนั้น ถ้าปล่อยให้สูญเสียน่าเสียดาย เธอจึงวอนขอให้ฉันเขียนรักษาไว้ให้เป็นประโยชน์ทางความรู้แก่คนภายหลัง ฉันจึงได้เขียนนิทานโบราณคดีด้วยประการฉะนี้ แต่รู้สึกตัวว่าเขียนเมื่อแก่ชราอายุถึง ๗๘ ปีแล้ว อาจจะหลงลืมไปบ้าง แต่ถ้าลืมก็คงลืมแต่พลความและศักราช ส่วนตัวเรื่องนั้นเชื่อว่ายังจำได้มั่นคง หวังใจว่าผู้อ่านจะไม่เสียเวลาเปล่าด้วยอ่านนิทานเหล่านี้

เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรณ

มีคติโบราณถือกันมาแต่ก่อนว่า ห้ามมิให้เจ้านายเสด็จไปเมืองสุพรรณบุรี จะห้ามมาแต่เมื่อใด ห้ามเพราะเหตุใด และถ้าเจ้านายขึ้นเสด็จไปจะเป็นอย่างไร สืบสวนก็ไม่ได้ความเป็นหลักฐาน เป็นแต่อ้างกันไปต่าง ๆ ว่า เพราะเทพารักษ์ที่เมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้าบ้าง ว่ามีอะไรเป็นอัปมงคลที่เมืองสุพรรณอาจทำให้เสียพระจิตบ้าง แต่เมื่อมีคติโบราณห้ามอยู่อย่างนั้น เจ้านายก็ไม่เสด็จไปเมืองสุพรรณ เพราะไม่อยากฝ่าฝืนคติโบราณ หรือไม่กล้าทูลลาเพราะเกรงว่าพระเจ้าอยู่หัวจะไม่พระราชทานอนุญาตให้เสด็จไป อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าเจ้านายพระองค์ไหนได้เคยเสด็จไปเมืองสุพรรณแต่ก่อนมา มาตกเป็นหน้าที่ของฉันที่จะเป็นผู้เพิกถอนคตินั้น ลูกก็ประหลาดอยู่

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฉันเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในปีนั้นฉันไปตรวจหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่

เมืองอ่างทองขึ้นไปถึงเมือง พิษณุโลก สุวรรณโลก สุโขทัย เมืองตาก แล้วกลับลงมาทางเมือง กำแพงเพชร เมื่อมาถึงเมืองอ่างทองหยุดพักอยู่ ๒ วัน สักเจ้าเมืองกรมการให้หาม้าพาหนะกับคนหาบหามสิ่งของ จะเดินทางบกไปเมืองสุพรรณบุรี เวลานั้นพระยาอินทรวชิต (เถียร) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอ่างทอง แกได้รับราชการในกรมมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ ๔ เคยอุ้มฉันมาเมื่อยังเป็นเด็ก จึงคุ้นเคยชอบพอกันสนิทกว่าขุนนางที่เป็นชาวหัวเมือง แต่สังเกตดูแกล้มไม่ค่อยเต็มใจจะให้ฉันไปเมืองสุพรรณ บอกว่าหนทางไกลไม่มีที่พักแรม และท้องทุ่งที่จะเดินทางก็ยังไม่เป็นน้ำเป็นโคลน ถ้าไปเกรงจะลำบากนัก ฉันตอบว่าได้เคยเดินบกทางไกล ๆ มาหลายแห่งแล้วเห็นพอจะทนได้ไม่เป็นไรดอก ทั้งได้สั่งให้เรือไปคอยรับอยู่ที่เมืองสุพรรณ พวกเมืองสุพรรณก็รู้จักกันอยู่หมดว่าฉันจะไปถ้าไม่ไปก็อย่าเขา แกล้มฟังตอบก็ไม่ว่าอะไรต่อไป แต่แกล้มไม่ได้ออกจากฉันแกล้มไปหาพระยารวฤทธิโกศล ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ไปกับฉันไปถามว่า “นี่ในกรมท่านไม่ทรงทราบหรือ ว่าเขาห้ามไม่ให้เจ้านายเสด็จไปเมืองสุพรรณ ทำไมเจ้าคุณไม่ทูลห้ามปราบ” พระยารวฤทธิก็เห็นจะออกตกใจมาบอกฉันตามคำที่พระยาอ่างทองว่า ฉันสั่งพระยารวฤทธิให้กลับไปถามพระยาอ่างทองว่าห้ามเพราะเหตุใดแกล้มหรือไม่ว่า พระยาอ่างทองบอกมาว่า “เขารู้ว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านาย ถ้าเสด็จไปมักทำให้เกิดภัยอันตราย” ฉันได้ฟังก็เข้าใจในขณะนั้น ว่าเหตุที่พระยาอ่างทองพยายามห้ามปราบมิให้ไปเมืองสุพรรณ คงเป็นเพราะแกล้มมีความรักดีต่อพระราชวงศ์เกรงว่าจะเกิดภัยอันตรายแก่ฉันจึงห้ามปราบ ถ้าเป็นเจ้านายพระองค์อื่นก็เห็นจะคิดบอกปัด ไม่จัดพาหนะมาถวาย แกล้มฉันฉันฉันเป็นทั้งเจ้าและเป็นนายของแกล้มในตำแหน่งราชการไม่กล้าบอกปัดจึงพยายามห้ามอย่างนั้น ฉันสั่งพระยารวฤทธิให้ไปชี้แจงแก่พระยาอ่างทอง ว่าฉันเคยได้ยินมาแล้วว่าไม่ให้เจ้านายเสด็จไปเมืองสุพรรณ แต่ยังไม่รู้ว่าเพราะเหตุใด เมื่อได้ฟังคำอธิบายของพระยาอ่างทอง ว่าเพราะเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านาย ฉันคิดว่าเทพารักษ์ที่มีฤทธิ์เดชถึงสามารถจะให้ร้ายแก่ผู้อื่นได้จะต้องได้สร้างบารมีมาแต่ชาติปางก่อน ผลบุญจึงบันดาลให้มาเป็นเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ถึงปานนั้น ก็การสร้างบารมีนั้นจำต้องประกอบด้วยศีลธรรมความดี ถ้าปราศจากศีลธรรมก็หาอาจจะเป็นเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ได้ไม่ เพราะฉะนั้นฉันเห็นว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณคงอยู่ในศีลธรรม รู้ว่าฉันไปเมืองสุพรรณเพื่อจะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คงจะกลับยินดีอนุโมทนาด้วยเสียอีก ไม่เห็นว่าน่าวิตกอย่างไร พระยาอ่างทองจนถ้อยคำสำนวนก็ไม่ขัดขวางต่อไป

ฉันออกจากเมืองอ่างทองแต่พอรุ่งเช้า ต้องลงเรือข้ามลำน้ำน้อยที่ตมเมืองวิเศษชัยชาญ แต่ก่อนแล้วขี่ม้าต่อไป ท้องที่ในระหว่างเมืองอ่างทองกับเมืองสุพรรณบุรีเป็นทุ่งตลอดทาง เวลานั้นเป็นต้นฤดูแล้งบางแห่งแผ่นดินแห้งพอขี่ม้าควบได้ บางแห่งยังไม่ทันแห้งสนิทได้แต่ขี่สะบักย่าง

บางแห่งก็เป็นน้ำเป็นโคลนต้องให้มาเดินลุยน้ำไป แต่เป็นที่นามีหมู่บ้านราษฎรเป็นระยะออกไปจนใกล้จะต่อแดนเมืองสุพรรณจึงเป็นป่าพงที่ว่างอยู่ตอนหนึ่งเรียกว่าย่านสาวร้องไห้ ชื่อนี้ได้ยินเรียกหลายแห่ง หมายความว่าที่ตอนนั้นเมื่อถึงฤดูแล้งแห้งผาก คนเดินทางหาน้ำกินไม่ได้เหมือนกันทั้งนั้น ฉะนั้นถ้าไปตั้งแต่เข้าจนสายออกจะหิว เหลียวหากคนพวกหาอาหารก็ตามไม่ทันถึงบ้านชานาแห่งหนึ่ง มีพวกชาวบ้านพากันออกมานั่งคอยรับและมีแก๊ใจหาสำหรับกับข้าวตั้งเรียงไว้ที่หน้าบ้านเตรียมเลี้ยงพวกคนที่ผ่านไป ฉะนั้นจากมาไปทักทายปราศรัยแล้วเปิดฝาชีสำหรับดูเห็นเขาหุงข้าวแดงแต่เป็นข้าวใหม่ในปีนั้นมาเลี้ยงกับปลาแห้งบิใหม่นั้นเหมือนกัน นอกจากนั้นก็มีกับข้าวอย่างอื่นสักสองสามสิ่งซึ่งไม่น่ากิน แต่เห็นข้าวใหม่กับปลาแห้งก็อยากกินด้วยกำลังหิวเลยหยุดพักกินข้าวที่ชาวบ้านเลี้ยง อร่อยพิลึกยังไม่ลืมจนบัดนี้ สังเกตดูชาวบ้านเห็นพวกเรากินเอร็ดอร่อยก็พากันยินดี ข้าวปลามากพร้อมก็เอามาเติมจนกินอิ่มกันหมด คงรู้สึกว่หากมาไม่เสียแรงเปล่า เมื่อกินอิ่มแล้วฉันวางเงินปลีกให้เป็นบำเหน็จทุกสำหรับ

ทรงนี้จะเล่าถึงเรื่องชาวบ้านเลี้ยงคนเดินทางเลยไปอีกสักหน่อย ดูเหมือนจะเป็นธรรมดาของชาวเมืองไทยไม่เลือกว่าอยู่หัวเมืองไหน ๆ ถ้ามีแขกไปถึงบ้านชอบเลี้ยงอาหารด้วยความอารีมิได้ปรารถนาจะเรียกค่าตอบแทนอย่างไร จะว่าเป็นธรรมดาของชนชาติไทยก็เห็นจะได้ ฉะนั้นเคยได้ยินคนไปเที่ยวตามหัวเมืองแมนฝรั่ง มาเล่าและชมเชยนั้นเป็นปากเดียวกันหมด ฉันได้เห็นเป็นอย่างประหลาดครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จ “ประพาสต้น” ก็มิให้ใครรู้จัก เวลาเย็นวันหนึ่งทรงเรือพายไปในทุ่งทางคลองดำเนินสะดวกไปถึงบ้านชาวไร่แห่งหนึ่งเจ้าของบ้านเป็นผู้หญิงกำลังตั้งสำรับไว้จะกินอาหารเย็นกับลูกหลาน พอเลเห็นพระองค์ แก่สำคัญว่าเป็นข้าราชการที่ตามเสด็จก็เชิญให้เสวยอาหารที่แกตั้งไว้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเห็นสนุกก็รับเชิญแล้วตรัสชวนพวกที่ตามเสด็จเข้านั่งล้อมกินด้วยกัน แต่ในขณะที่กำลังเสวยอยู่นั้นลูกชายเจ้าของบ้านซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติมันนั่งแล ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง ออกปากว่า “เหมือนนก” แล้วว่า “แน่แล้ว” ลูกขึ้นนั่งคุกเข่ากราบในทันที พวกเราถามว่าเหมือนอะไร มันบอกว่า “เหมือนรูปเจ้าชีวิตที่เขาตั้งไว้ตามเครื่องบูชา” เลยพากันทั้งวัง เจ้าของบ้านได้พระราชทานเงินตอบแทนกว่าค่าอาหารหลายเท่า เวลาตัวฉันเองไปตรวจราชการตามหัวเมือง ไปพักร้อนหรือแรมใกล้หมู่บ้านที่ไหนพวกชาวบ้านก็มักหาสำหรับกับข้าวมานำให้โดยอำเภอใจมิได้มีผู้ใดสั่งเสีย แม้กระบวนเสด็จพระราชดำเนินก็ทำเช่นนั้น โดยประสงค์จะเลี้ยงพวกบริวาร พระเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทานเงินปลีกวางในสำรับตอบแทนเสมอเป็นนิจ ฉะนั้นก็ทำเช่นนั้น เพื่อจะรักษาประเพณีที่ดีของไทยมิให้เกิดทอดয়เพราะเห็นว่าทำคุณไม่ได้รับความชอบใจ เปรียบเหมือนเลี้ยงพระไม่สวดยกยาสัพพี ฉะนั้นการเดินทางที่เป็นสาธุชนเขาก็ตอบแทนอย่างไรอย่างหนึ่งเหมือนกัน ยังมีอนุสนธิ์ต่อการกิน

ไปถึงที่พักนอนของคนเดินทาง ในเมืองไทยนี่คืออย่างหนึ่งที่มิวักอยู่ทั่วทุกหนแห่ง บรรดาคนเดินทางถ้าไปโดยสุภาพก็เป็นทีที่หวังใจได้ว่าจะอาศัยพักแรมที่วัดไหน พระสงฆ์ก็มีความอารีต้อนรับให้พักที่วัดนั้นเหมือนกันหมดทุกแห่ง การเดินทางในเมืองไทยจึงสะดวกด้วยประการฉะนี้

พันทუნนาในแขวงเมืองอ่างทองต้องผ่านพงยานสาวร้องไห้ไปสักชั่วโมงหนึ่งก็ออกท่องทุ่งนาในแขวงเมืองสุพรรณบุรี เมื่อใกล้จะถึงธานีเมืองแลเห็นต้นตาลเป็นป่าใหญ่คล้ายกับที่เมืองเพชรบุรี นึกขึ้นได้ถึงนิทานที่ได้เคยฟังเขาเล่าเมื่อตามเสด็จไปเมืองเพชรบุรีแต่ฉนั้นยังเป็นทหารมหาดเล็กซึ่งอ้างเป็นมุลาภิชิตว่า “เมืองสุพรรณมีต้นตาลน้อยกว่าเมืองเพชรบุรีทันเดียว” ถูกขึ้นอยู่ นิทานนั้นว่ามีชายชาวสุพรรณ ๒ คน ไปยังเมืองเพชรบุรี วันหนึ่งเพื่อนฝูงชาวเมืองเพชรหลายคนชวนไปกินเหล้าที่โรงสุรา พอกินเหล้าเมาถึงตัวด้วยกันก็คุยอวดอ้างกันไปต่าง ๆ ตามประสาขี้เมา คนที่เป็นชาวเมืองเพชรคนหนึ่งอวดขึ้นว่า ที่เมืองไหน ๆ ไม่มีต้นตาลมากเหมือนเมืองเพชรบุรี คนที่เป็นชาวสุพรรณขัดคอว่าที่เมืองสุพรรณมีต้นตาลมากกว่าเมืองเพชรเป็นไหน ๆ คนชาวเมืองเพชรออกเคือง ว่าเมืองสุพรรณเล็กขี้ปะติ๋ว เมืองอื่นที่ใหญ่กว่าเมืองสุพรรณก็ไม่มีต้นตาลมากเท่าเมืองเพชรบุรี คนชาวเมืองสุพรรณจิตใจตอบว่าอะไร ๆ ที่เมืองสุพรรณมีดีกว่าเมืองเพชรถมไป ทำไมต้นตาลจะมีมากกว่าไม่ได้ เลยเถียงกันจนเกิดโทสะทั้ง ๒ ฝ่ายเกือบจะชกกันขึ้น คนชาวสุพรรณเห็นพวกเมืองเพชรจะเข้าช่วยเพื่อนก็รู้สึกตัว ยอมรับว่า “เอาเถอะ ต้นตาลเมืองสุพรรณมีน้อยกว่าเมืองเพชรทัน ๑” พวกชาวเมืองเพชรชนะก็พอใจเลยตีกันอย่างเดิม เขาเล่ามาดังนี้

ทางจากเมืองอ่างทองไปเมืองสุพรรณเป็นทางไกล และในเวลานั้นยังไปลำบากสมดังพระยาอ่างทองว่า ชีมัวไปตั้งแต่เช้าจนเย็นรู้สึกเพลียถึงออกปากถามคนชีมนำทางว่าเมื่อไรจะถึงหลายหน จนจบพลบค่ำจึงไปถึงท่าเฝ้าที่พัก ณ เมืองสุพรรณบุรี แต่พอถึงก็รู้เรื่องแปลกประหลาดด้วยพวกกรมการเมืองสุพรรณที่คอยรับฉันอยู่มีแต่พระยาราชวักขาปลัดเป็นหัวหน้าหาเห็นตัวพระยาสุนทรสงครามเจ้าเมืองไม่ ฉนั้นตามพระปลัดว่า พระยาสุพรรณเจ้าหรือ เขาบอกว่าเข้าไปกรุงเทพฯ ฉนั้นแปลกใจถามต่อไปว่าไปแค่เมื่อไร เขาบอกว่าไปเมื่อสามสัปดาห์นี้เอง ก็ยังประหลาดใจว่าตัวฉนั้นเป็นเสนาบดีไปตรวจราชการครั้งแรก ชอบที่เจ้าเมืองจะคอยรับรองเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ที่ได้ไปแล้ว น้อย่างไรพระยาสุพรรณจึงหลบหน้าไปเช่นนั้น ครั้นไปถึงที่พักได้ทราบความต่อไปว่า พระยาสุพรรณเก็บทรัพย์สินสมบัติของตนไปด้วยหมด ดูราวกับจะไม่กลับมาอีก ก็เลยพิศวง ด้วยพระยาสุพรรณคนนั้นก็เคยรู้จักกับฉนั้นมาแต่ก่อน และมีได้มีเหตุใดที่จะรังเกียจกันในส่วนตัว นึกว่าน่าจะมีเหตุอะไรสักอย่างหนึ่งที่ทำให้แกไม่อยู่สู้หน้าฉนั้น พอรุ่งขึ้นวันหลังก็รู้เหตุด้วยมีพวกราษฎรพากันมายื่นเรื่องราวกล่าวโทษพระยาสุพรรณ ว่ากคซีให้เดือดร้อนด้วยประการ

ต่าง ๆ แต่รวมความก็อยู่ในว่าลงเอาเงินแก่ราษฎร ไม่ได้เป็นคติอุกฉกรรจ์ เห็นเรื่องราวเหล่านั้นฉันก็เข้าใจว่าเหตุไฉนพระยาสุพรรณจึงไม่อยู่สู้หน้า คงเป็นเพราะเกรงว่าจะถูกราษฎรฟ้อง และรู้ตัวว่าคงจะต้องถูกเอาออกจากตำแหน่ง แต่เกรงว่าฉันจะชำระลงโทษที่เมืองสุพรรณให้ได้ความอภัยศอกส้างหลบเข้าไปกรุงเทพ ฯ ตรงกับอย่างว่า “หนีไปตายคาบหน้า” โดยจะชำระสะสางก็ให้เป็นในกรุงเทพ ฯ อย่าให้ต้องอายชาวสุพรรณเท่านั้นเอง แต่ฉันไปตรวจหัวเมืองครั้งนั้นตั้งใจจะไปหาความรู้กับจะดูว่ามีคนดี ๆ อยู่ที่ไหนบ้าง มิได้ปรารถนาจะไปเที่ยวค้นคว้าหาความผิดของเจ้าเมืองกรมการในสมัยนั้น ไปตามเมืองอื่น ๆ ก็ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนเจ้าเมืองกรมการคนไหนคนใด จนมาถึงเมืองสุพรรณอันเป็นที่สุดท้าย มามีเหตุเจ้าเมืองหลบหนีก็มีความจำเป็นจะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดขาด มิฉะนั้นก็จะถูกคุกหามัน ฉันจึงสั่งให้ถือเป็นยุติว่าพระยาสุพรรณพ้นจากตำแหน่งแล้ว ส่วนคดีที่ราษฎรยื่นเรื่องราวก็ให้เป็นแล้วกันไปด้วยพระยาสุพรรณออกจากตำแหน่งนั้น แล้วฉันก็รับกับราษฎรว่าจะหาเจ้าเมืองที่ส่งไป มิให้เบียดเบียนให้เดือดร้อน พวกที่ยื่นเรื่องราวก็พอใจ

เมื่อฉันพักอยู่ที่เมืองสุพรรณครั้งนั้น มีเวลาไปเพียงที่เจดีย์วัตถุสำคัญ คือ วัดพระป่าเลไลยก์ สระน้ำราชภิเษก และไปทำพิธีกรรมที่ศาลเทพารักษ์หลักเมือง ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นศาลไม้เก่าคร่ำคร่า มีเทวรูปพระพิฆณุแบบเก่ามาก จำหลักศิลาตั้งอยู่ ๒ องค์ ฉันรับเป็นหัวหน้าชักชวนพวกชาวเมืองสุพรรณให้ช่วยกันสร้างศาลใหม่ให้เป็นตึกก่ออิฐถือปูน และก่อเชื่อนถมดินเป็นฐานรอบศาล พวกพ่อค้าเงินช่วยแข็งแรงทั้งในการบริจาคทรัพย์และจัดการรักษา คุุเหมื่อนจะเริ่มมีเสียงประจำศาลแต่นั้นมา

เมืองสุพรรณเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในทางโบราณคดี แต่จะรื้อเรื่องนั้นไว้พรรณนาในนิทานเรื่องอื่น จะว่าแต่มีของบางอย่างอยู่ที่ตัวเมืองสุพรรณแปลกกับเมืองอื่น ๆ บรรดาได้เคยเห็นมาแต่ก่อน คือ อย่าง ๑ มีศาลเจ้ามาก ที่ในบริเวณเมืองจะไปทางไหนแลเห็นศาลเจ้าไม่ขาดสายตา เป็นศาลขนาดย่อม ๆ ทำด้วยไม้แก่นมุงกระเบื้องก็มี ทำแต่ด้วยไม้ไผ่มุงจากก็มี ล้วนมีผ้าสีแดงหรือผ้าสีชมพูห้อยไว้เป็นเครื่องหมาย สังเกตเพียงที่จวนเจ้าเมืองมีศาลเจ้ารายรอบถึง ๔ ศาล อาการลือว่าชาวเมืองสุพรรณเห็นจะกลัวเกรงเจ้าผีเป็นนิสัยสืบกันมาช้านาน ที่เรียกว่าเจ้าผีนั่นต่างกับเทพารักษ์ บอกอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ๆ เทพารักษ์คือเทวคาที่บุญพามาอยู่ประจำพิทักษ์รักษาอาณาเขตแห่งใดแห่งหนึ่งให้อยู่เย็นเป็นสุข แต่เจ้าผีนั่น คือ มนุษย์ที่สิ้นชีพไปแล้วผลกรรมทำให้ต้องท่องเที่ยวเป็นผีอยู่ ยังไม่สามารถไปถือกำเนิดเกิดใหม่ได้ ถ้าผีไม่ชอบใจใครก็อาจจะทำร้ายให้เดือดร้อนรำคาญ เพราะฉะนั้นคนจึงกลัวผี ถ้าเชื่อว่าแห่งใดเป็นที่ผีสิงอยู่ก็ต้องเอาใจผี เช่น ปลูกศาล ให้สำนึก และเช่นวกเรียกว่าเจ้า มิให้ผีเบียดเบียน บางทีที่กล่าวกันว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณคู่ร้าย จะเกิดแต่ชาวสุพรรณเอาคติเจ้าผีไปปนกับเทพารักษ์ก็เป็นได้

เมืองสุพรรณทำให้จับใจติดกับที่อื่น อีกอย่าง ๑ ที่เป็นเมืองเนื่องด้วยนิทานขุนช้างขุนแผน อันคนชอบกันแพร่หลายด้วยได้ฟังขับเสภา และจำเรื่องได้ยิ่งกว่านิทานเรื่องอื่นๆ ตามที่กล่าวในเรื่องนิทานว่า ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทองพ่อแม่ขุนช้างตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลท่าสับเบียงกิติ ว่าบ้านพันศรโยธากับนางศรีประจันพ่อแม่ของนางพิมอยู่ที่ตำบลท่าพี่เลี้ยงกิติ ที่ว่าขุนช้างไปครองบ้านหมื่นแล้วพ่อตาอยู่ที่ตำบลบ้านรั้วใหญ่กิติ ที่ว่าขุนช้างพลายแก้วกับนางพิมเมื่อยังเป็นเด็กเคยไปเล่นด้วยกันที่สวนข้างวัดเขาใหญ่กิติ ที่ว่าเณรแก้วอยู่วัดพระป่าเลไลยก์แล้วหนีไปอยู่วัดแคกิติ ตำบลบ้านและวัดเหล่านั้นยังอยู่จนทุกวันนี้ ฉันได้เคยไปถึงทุกแห่ง นอกจากนั้น ในเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ออกชื่อตำบลต่าง ๆ ในทางที่ไปว่า ออกทางประตูตากอม ผ่านวัดตะลุ่มโปง โศกกำยาน นาแปลงแม่ ข้ามลำน้ำบ้านพลับ ถึงบ้านกัลด้วย ยุ่งหลายผ่านเขาถ้ำพระ ตำบลต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังมียู่ทั้งนั้น ใครเคยชอบอ่านในเรื่องขุนช้างขุนแผน ไปถึงเมืองสุพรรณก็ออกสนุกที่ได้ไปดูเมืองขุนช้างขุนแผนด้วยอีกอย่างหนึ่ง

ตั้งแต่ฉันไปเมืองสุพรรณครั้งนั้นแล้ว เจ้านายก็เริ่มเสด็จไปเที่ยวเมืองสุพรรณ แม้ตัวฉันเองต่อมาก็ชอบไปเมืองสุพรรณ ได้ไปอีกหลายครั้ง เมื่อรัชกาลที่ ๕ ฉันได้รับราชการเป็นตำแหน่งผู้จัดการเสด็จประพาสมาแต่ยังเป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้บังคับบัญชาตามหัวเมืองหน้าที่นั้นก็ยังสำคัญขึ้น เพราะสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไคร้จะทอดพระเนตรการปกครองหัวเมืองที่จัดใหม่ ต้องคิดหาที่เสด็จประพาสถวายทุกปี ปีหนึ่งฉันกราบทูลเชิญเสด็จประพาสเมืองสุพรรณบุรี คำรับว่า “ฉันก็นึกอยากไปอยู่แล้ว แต่ไม่เป็นบ้านะ” ฉันกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าไปเมืองสุพรรณหลายปีแล้ว ก็ยังรับราชการสนองพระเดช-สนองพระคุณอยู่ได้” ทรงพระสรวลตรัสว่า “ไปซิ”

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสเมืองสุพรรณครั้งแรก ครั้งนั้นฉันไปล่วงหน้าวัน ๑ เพื่อจะตรวจทางและที่ประทับไปคอยรับเสด็จอยู่ที่อำเภอสองพี่น้อง วันที่ฉันไปถึงนั้นเวลาค่ำพอกินอาหารแล้วฉันนั่งพูดอยู่กับพวกกรรมการ พอสัปดาห์หนึ่ง (๒๑ นาฬิกา) ได้ยินเสียงยิงปืนนัด ๑ ฉันจึงสั่งกรรมการว่าพรุ่งนี้ให้ออกไปบอกพวกชาวบ้านเสีย ว่าเวลาพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประทับอยู่ที่นีอย่าให้ยิงปืน พุดยังไม่ทันขาดคำได้ยินเสียงปืนยิงซ้ำอีกสองสามนัด เห็นผิวกังวาล พวกกรรมการดูพากันฉงน ฉันว่า “เกิดปล้นกันดอกกระมัง นี้อย่างไรดูราวกับจะปล้นรับเสด็จ” สั่งให้กรรมการกับตำรวจภูธรรีบไปในขณะนั้น กำชับสั่งให้จับตัวผู้ร้ายให้ได้ พวกกรรมการไปได้สักประเดี๋ยวคนหนึ่งกลับมากบอกว่า “มิใช่ผู้ร้ายปล้นหาได้แต่เป็นพวกชาวบ้านยิงปืนจันทรวงศ์” ฉันแหว่งคิ้วดวงพระจันทร์ก็เห็นแห่วงจริงจึงว่า มีเสียงปืนยิงอีกสักครั้งหนึ่งก็เสียบไป คงเป็นเพราะพวกกรรมการกับตำรวจภูธรไปห้าม

ไทยเราเข้าใจกันมาแต่คึกค้ำบรรพว่า ที่เกิดจันทรธรรมาศเป็นเพราะพระราหูเข้าจับจะกินพระจันทร์ รู้กันเช่นนั้นจนกระทั่งลูกตึกเล็กแดง พอเห็นจันทรธรรมาศก็พอใจส่งเสียงอะไรแปลกๆ ขึ้นไปบนฟ้า หวังจะให้พระราหูตกใจทั้งพระจันทร์ ทำนองเดียวกับขบับนกให้ทั้งข่าวในนา ที่จริงมิใช่กลัวว่าพระจันทร์จะล้มตายเป็นแต่ช่วยให้พ้นความรำคาญเท่านั้น ยังเชื่อกันต่อไปว่าพระราหูมีแต่ครึ่งตัว เพราะฉะนั้นถ้าเห็นดวงพระจันทร์ผ่านพ้นเงามืดเฉียงไปก็เข้าไปในพระราหูต้อง “ตาย” พระจันทร์ ถ้าเห็นดวงพระจันทร์มุกเงามืดตรงไป ก็เข้าใจว่าพระจันทร์หลุดเลยออกไปทางท้องพระราหู จึงมักถามกันว่า “ชีหรือตาย” เพราะประสงค์จะให้พระราหูต้องตายพระจันทร์ เมื่อมีจันทรธรรมาศแล้ว ต่อไปถึงวันหลังพระจันทร์ขึ้นก็มักทำขวัญพระจันทร์ด้วย เมื่อตัวฉันยังเป็นเด็กอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เวลาที่มีจันทรธรรมาศเคยเห็นเขาเอาเทียนขันธ์ช่วยพระจันทร์ เคยช่วยเขาตีคูดเป็นการสนุกอย่างหนึ่ง เคยได้ยินเขาบอกว่าถึงไม่มีอะไรจะตี เพียงตึกเล็บมือให้มีเสียงก็อาจช่วยพระจันทร์ได้ คุณลิลิก แต่เวลาฉันไปหัวเมืองเพ็ญจะไปพ้องกับจันทรธรรมาศเมื่อวันนั้น พึงเห็นได้ความเชื่อเช่นกล่าวมา คงจะมีสืบมาเก่าแก่ทีเดียว ทางอินเดียถือคติต่างไปอีกอย่างหนึ่งว่า เวลาที่มีจันทรธรรมาศ ถ้าใครลงน้ำคำหัว เป็นสวัสดิมงคลยิ่งนัก พวกพราหมณ์พากันนั้นเข้ามาเมืองไทยแต่โบราณเหมือนกัน จึงมีประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมุขธาภิเษกเมื่อเวลาจันทรธรรมาศเป็นนิจเพ็ญเล็กเมื่อรัชกาลที่ ๕

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปเมืองสุพรรณครั้งแรก เสด็จไปทางลำน้ำนครชัยศรี ประพาสอำเภอสองพี่น้องก่อน แล้วเสด็จขึ้นไปยังเมืองสุพรรณบุรี ทอดพระเนตรสถานที่โบราณต่างๆ ทุกแห่ง และประพาสทางลำน้ำขึ้นไปจนถึง “ท่าท้าวอุทอง” ในอำเภอสรีประจัน อันเป็นท่าข้ามกระบวนทัพเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อเสด็จไปทำพิธีกรรมที่ศาลเทพารักษ์หลักเมือง โปรดพระราชทานเงินให้สร้างกำแพงแก้วกับศาลาที่พัก ขยายบริเวณศาลานั้นให้กว้างขวางออกไปอีก ประพาสเมืองสุพรรณแล้วเสด็จกลับทางคลองจระเข้มู มาออกบ้านฝักให้ตาลาน ในจังหวัดอยุธยา แล้วเลยมาขึ้นรถไฟที่บางปะอินกลับกรุงเทพฯ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งหลังแล้วเสด็จไปประพาสเมืองสุพรรณอีกครั้งหนึ่ง ครั้นนี้เสด็จขึ้นไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงเมืองชัยนาท แล้วกลับลงทางคลองมะขามเฒ่าเข้าปากน้ำเมืองสุพรรณข้างเหนือ ประพาสอำเภอดิบบางนางบัวชิ่งมาจนเมืองสุพรรณ คุณเหมือนข้ากลับเสด็จมาขึ้นรถไฟที่สถานีจรัญมากรุงเทพฯ

ทั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสเมืองสุพรรณแล้ว ก็ไม่มีใครพูดถึงคติที่ห้ามเจ้านายมิให้เสด็จไปเมืองสุพรรณ เคียงนี้คนที่รู้ว่าเคยมีคติเช่นนั้นก็เห็นจะมีตัวน้อยแล้ว จึงเขียนนิทานรักษาโบราณคดีเรื่องนั้นไว้มิให้สูญไปเสีย